

УДК 655.51

*Оксана Федотова,
доктор історичних наук,
професор НАКККиМ*

Обмеження друкованих видань у сучасному світі

У статті подано огляд сучасного стану цензури творів друку в ряді країн світу. Автором розглянуто списки заборонених, а також популярних за останні роки книг.

Ключові слова: сучасний стан цензури, твори друку, країни світу, заборонені та популярні книги.

Твори друку за різних правлячих режимів прямо чи опосередковано історично ставали об'єктом уваги органів цензури. Сам процес створення та поширення тексту зазвичай супроводжувався певними втручаннями та обмеженнями. Цілком очевидно, що в умовах імперської країни нагляд над виданнями мав і продовжує мати більш жорсткий характер, спрямований виключно на збереження пріоритетів діючої влади.

На сьогодні, за оцінками Міжнародної неурядової організації "Комітет захисту журналістів", країнами з найконсервативнішим цензурним режимом названі Еритрея, Північна Корея і Сирія [7]. Усі ЗМІ в цих країнах є державними та знаходяться під суворим контролем уряду. Наприклад, у КНДР засоби масової інформації усі новини отримують від Центрального телеграфного агентства. Безпосередньою метою діяльності ЗМІ є політична пропаганда та прославлення лідерів держави. У Північній Кореї абсолютно заборонено розповсюдження зарубіжних газет і журналів. Ті видання періодики, що надходять до країни, негайно надсилаються на зберігання до бібліотечних спецфондів. Доступ до них надзвичайно складний навіть для науковців. З іноземних видань дозволені для відкритого користування лише технічні довідники та природничі видання. Фактично вся художня та суспільно-політична література надходить виключно до спецфондів.

Досить жорстким у сучасному світі залишається контроль друкованих видань у Китаї, який посідає 175 місце серед 180 країн за світовим індексом свободи преси (за даними організації "Репортери без кордонів"). Так, у країні існує ряд обмежень щодо творів друку. Цензурним органом компартії Китаю є Інформаційне бюро Державної ради. Безпосередні вказівки керівникам ЗМІ надає також відділ пропаганди. До повноважень цього підрозділу входить, зокрема, визначення заборонених тем як для публікації в пресі, так і для показу на телебаченні. До таких тематичних аспектів належать політика компартії Китаю, державні таємниці, народна армія та пропаганда сексу. Цензура виявляє себе також на рівні самоконтролю авторів, редакторів та видавців. Прикладом цензурних заборон у країні може бути обмеження книг письменника Янь Ляньке. Так, нещодавно в одному з провінційних видавництв на сторінках журналу побачив світ його роман "Служби народів", дія якого відбувається в умовах культурної революції. Письменником з певним сарказмом зображені порядки в китайській армії, висміюються методи ідеологічного впливу на населення, а також образ самого

лідера революції. Взаємовідносини головних героїв побудовано на поглядах сексуальної розкутості. Реакцією на появу видання стала заява міністерства пропаганди з приводу того, що роман "ображає Мао Цзедуна, армію та заповнений сексом". Не останню роль тут також зіграли листи читачів з вимогами негайної заборони твору. Тож були конфісковані всі номери журналу, на сторінках якого вийшов роман. Інший твір письменника "Хороше самопочуття" раніше також зазнав заборони через "негативне зображення китайської моделі капіталізму" [1].

Цікаво, що наслідком посилення цензури в "Піднебесній" стала поява вельми популярної мережі магазинів у сусідньому Гонконзі, що спеціалізуються на продажу забороненої китайської літератури. Тематично ці видання містять різного роду інформацію стосовно життя партійної еліти, переважно скандального характеру. Не меншим попитом користуються видання, в яких висвітлюються маловідомі та замовчувані історичні події часів голоду 1950-х — початку 1960-х рр., періоду культурної революції тощо. До бестселерів можна віднести такі книги, як "Загроза китайській революції", "Велике пересування китайської столиці", "2014: Велика Китайсько-японська війна", "Скандали у Постійному комітеті", "Сексуальне життя партійної еліти", "Політичні реформи 1980-х в Китаї: за лаштунками", "2014: Великий колапс" [1]. Понад 80% друкованої продукції Гонконгу купують китайські підприємці та журналісти, які спеціально приїждять задля придбання скандальних видань. Однак окремою проблемою залишається процедура перевезення літератури через кордон КНДР, оскільки прикордонники конфісковують не лише видання, що містяться у проскрипційних списках, а й будь-які твори, котрі мають політичне забарвлення. Надходження же заборонених книг до Гонконгу стало можливим лише завдяки тому, що він донині є самостійною територіальною одиницею Китаю, вільною від цензурного тиску.

Принципово інший характер контроль друкованих видань має в США. Свобода слова захищена Першою поправкою до Конституції. Загалом можна вести мову про наявність інтелектуальної свободи. Зазначимо, що в Сполучених Штатах питаннями формування бібліотечної політики в галузі друкованих видань, в тому числі й обмеження певних творів друку, займається Американська бібліотечна асоціація. За сучасною практикою, шкільні ради, адміністрації публічних бібліотек, а також представники громадських (релігійних) спільнот можуть звернутися до Асоціації в усній чи письмовій формі з пропозиціями щодо обмеження (вилучення)

певного твору з бібліотечних фондів. Підставою для обмеження можуть бути також результати відкритого обговорення (критики) видання у пресі. Найчастіше тематичних обмежень зазнають книги, в яких занадто багато уваги приділяється надприродним явищам, сексуальним "непристойностям", спірним питанням політики та які погіршають порушенням мовних норм. Про наявність свободи читання свідчить також той факт, що останні тридцять років у країні у вересні проводиться традиційний "Тиждень забороненої книги", аби привернути увагу громадськості до небезпеки наслідків, які може мати введення офіційної цензури слова. Захід відбувається за безпосередньої підтримки Американської бібліотечної асоціації, Американської асоціації книгопродавців, Американської фундації книгопродавців за свободу висловлення, Асоціації американських видавців, Американського товариства журналістів і авторів, Центру книги Бібліотеки Конгресу тощо.

За даними Американської бібліотечної асоціації, серед видань, що за останні роки були найчастіше заборонені у світі, опинилися такі: "З танго їх троє" (And Tango Makes Three) Пітера Парнелла і Джастина Річардсона, трилогія "Темні матерії" (His Dark Materials) Філіпа Пуллмана, цикл романів TTYL, TTFN, L8R, G8R Лорен Міракл, серія "Страшні історії" (Scary Stories) Елвін Шварц, "Благослови, Ульгімо" (Bless Me, Ultima) Рудольфо Амайя, "Добре бути тихонею" (The Perks of Being a Wallflower) Стівена Чбоскі, серія "Пліткарка" (Gossip Girl) Сесілії фон Зигесар, "Весілля дядька Боббі" (Uncle Bobby's Wedding) Сари Бреннен, "Що біжить за вітром" (The Kite Runner) Халеда Хоссейні та "Флешкарти мого життя" (Flashcards of My Life) Чарис Мерикл Харпер [5].

Слід зауважити, що значної кількості заборон зазнали також класичні твори, священні книги та довідкові видання. Так, наприклад, у Турції через пропаганду сепаратизму в 1986 р. було заборонено енциклопедичне видання "Британіка".

Серед творів дитячої літератури найчастіше цензурюються романи "Гаррі Поттер" Джоан Ролінг, заборонені у Великій Британії, США та Австралії через присутній у них окультизм.

Водночас із творами, небажаними до розповсюдження, у світі фігурує також перелік найпопулярніших книг. Зусиллями порталу "OnePoll.com" на підставі опитування користувачів був складений список таких видань, а саме: "Вбити пересмішника" Харпер Лі, Біблія, "Дитина, про яку говорили "воно" Дейва Пельцера, "Чоловіки з Марса, Жінки з Венери" Джона Грея, "Щоденник Анни Франк" Анни Франк, "1984" Джорджа Орвелла, "Довгий шлях до свободи" Нельсона Манделі, "Пляж" Алекса Гарланда, "Дружина мандрівника в часі" Одрі Ніффенгер, "Над прірвою у житті" Джерома Селінджера [6].

В Україні за останні роки Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі обмежено дев'ять книг, що не відповідають нормам законодавства. До переліку увійшли: "Моя боротьба" А. Гітлера (пропаганда фашизму), "Удар руських богів" В. Істархова (містить вислови, спрямовані на підбурювання ненависті до іудеїв і християн), "Напередодні імперії" В. Коровіна (заклики до порушення територіальної цілісності України), "Камасутра орального сексу" М. Майклз (продукція порнографічного характеру), "Життя. Історія. Даність" В. Путятіна (зневага до єврейської нації), "Таємна історія України" О. Широкограда (наруга над історичною пам'яттю української нації), "Незалежна Україна. Крах проекту" М. Калашнікова і С. Бунтовського (пропаганда війни та національної ворожнечі), "Палаючі мрії наших життів" анархістського угруповання "Вогненні Осередки Змови" (заклик до насильства), "Україна: дві мови — один народ" А. Желєзного (приниження національної гідності) [10; 13].

Варто зазначити, що в нашій країні державної цензури на книги не існує. Законом України "Про бібліотеки та бібліотечну справу" (Стаття 19) "забороняється вилучення документів з бібліотечних фондів за ідеологічними чи політичними ознаками". Вилучити видання з продажу можна лише на підставі відповідного рішення суду.

У сусідній Росії цензурні обмеження друкованої продукції набагато суворіші. З 2007 р. у країні діє "Федеральний список екстремістських матеріалів". На сьогодні нараховує 2285 видань (у тому числі й українські книги). Серед останніх — архівні документи НКВС, дослідження Голодомору 1932—1933 рр., українського націоналізму. Скажімо, книгу Р. Частого "Степан Бандера. Міфи. Легенди. Дійсність", друковане видання "Голодомор 1932—1933 років в Україні: матеріали кримінальної справи № 475" та багато інших творів було заборонено рішеннями Міщанського районного суду Москви [2].

Існує також "чорний список" Держнаркоконтролю. Офіційно він не зареєстрований і не має сили закону, проте був поширений по бібліотеках Російської Федерації в 2009 р. Перелік передбачає видачу зазначених у ньому видань лише за спеціальними спецдозволами. До нього за пропаганду наркотиків потрапили такі відомі твори, як "Пляж" А. Гарланда, "Королева Півдня" А. Переса-Реверте, "Страх і ненависть у Лас-Вегасі" Хантера С. Томпсона тощо, а також книги з розведення грибів [9].

Останніми роками посилюється також контроль за навчальною літературою. Так, Міністерство освіти та науки Росії не включило до списку шкільних підручників на 2014—2015 навчальний рік більш ніж 130 видань. Як відомо, російським розробникам нового навчально-методичного комплексу з вітчизняної історії була надана вказівка підготувати екзаменаційні та інші матеріали на базі нової концепції з історії Росії. Відтоді усі освітні заклади зобов'язані вибирати підручники згідно з затвердженим переліком.

Зокрема, до нього не потрапили відомі навчальні посібники з математики за авторством Л. Петерсон, Л. Занкова. Якими ж були аргументи щодо заборони згаданих книг? Виявляється, що в основу такого рішення був покладений негативний відгук експерта Російської Академії освіти Л. Ульяхіної: "...посібник не сприяє розвитку етичних почуттів, доброзичливості й емоційно-моральної чуйності". Більш того, на думку авторки, головні персонажі творів дитячих письменників Ш. Перро, Д. Родарі, братів Грім, А. Ліндгрен "навіть чи покликані виховувати почуття патріотизму та гордості за свою країну і народ". Викликає непорозуміння намагання вчити дітей математиці виключно на прикладах героїв російської літератури.

Аналогічна експертна оцінка підручників з математики Б. Гейдмана, І. Мишаріної, С. Зверєвої для першого класу. Серед загальної кількості зауважень зустрічаємо і цілком характерні для радянської ідеологічної цензури 1930-х років. Так, рецензенти нарікають, що бракує текстів, спрямованих на формування патріотизму, любові, поваги до сім'ї та Вітчизни, і завдань, які б сприяли "розвитку толерантного відношення до представників релігійних, етнічних і культурних груп". Щодо малюнків до книги, то йдеться виключно в традиціях комуністичної цензури. Отже, експертам не сподобалася агресивність "напівроздягнутого" казкового гнома з ножом і сокирою в руці та казкові герої — хобіти, оскільки твори Толкіна не винесені для програмного навчання, а фільми, зняті за творами письменника, рекомендовані до перегляду з 12 чи навіть 16 років [8].

У Білорусі обмеження творів друку чітко співвідносяться з введеним у 2007 р. законом "Про протидію екстремізму". Згідно з ним, під це поняття підпадає діяльність, спрямована на насильницьку зміну конституцій-

ного ладу або захоплення влади неконституційним шляхом, розпалювання расової, національної, релігійної, соціальної ворожнечі, приниження національної честі й достоїнства, організацію та здійснення масових безладів. До екстремістської також віднесена й інформаційна друкована продукція, що пропагує згадану діяльність, призначена для розповсюдження та визнана екстремістською за відповідним судовим рішенням.

У житті згаданий закон реалізується шляхом відстеження білоруськими митними органами та спецслужбами подібних матеріалів з метою запобігання їх проникненню на територію держави. Так, за останні роки під обмеження потрапили такі книги, як "Олександр Лукашенко. Політичний портрет" В. Карбалевица та збірник літературознавчих есе й нарисів "Асьвечанья Беларущчынай" Олесья Беяцького. Отже, перший твір був вилучений прикордонниками з метою перевірки на екстремізм, а другий у кількості 40 примірників конфіскований на білорусько-литовському кордоні у пункті Кам'яний Лог та надісланий на експертну оцінку. Стосовно другого видання, то воно було відправлено на розгляд уповноваженим експертам із Гродненського державного університету. У книзі ознак екстремізму не знайшли, однак наприкінці висновку зауважили, що видання "може завдати шкоди іміджу Республіки Білорусь". Отже, розпливчасті положення деяких документів дозволяють державним чиновникам доволі вільно трактувати поняття екстремізму, наслідком чого стає обмеження свободи слова [4].

Отже, як бачимо, на сучасному етапі твори друку досить часто стають об'єктами контролю. Цензурні обмеження друкованого слова в різних країнах світу багато в чому залежать від типу та характеру діючої влади. В державах з тоталітарною формою правління контроль книжкової продукції більшою мірою має жорсткий політичний характер та орієнтований на захист інтересів правлячої верхівки. У демократичних країнах спрямування цензури зовсім інше, її форми та методи принципово відрізняються, через що можна говорити про наявність свободи читання.

Список використаної літератури

1. *Вербицкий С.* Китай: цензура, политика, секс / С. Вербицкий. — Режим доступа: <http://russian-bazaar.com/ru/content/7514.htm>. — Загл. с экрана.

2. *В России* книги про Голодомор приравниваются до экстремизму. — 2012. — Режим доступа: www.istpravda.com.ua/articles/2012/06/. — Назва з екрана.
3. *Горяева Т. М.* Политическая цензура в СССР 1917—1991 / Т. М. Горяева. — М. : РОССПЭН, 2002. — 400 с. — (Сер. "Культура и власть от Сталина до Горбачёва. Исследования").
4. *Книгу* Алесья Беяцького "Асьвечанья Беларущчынай" запретили к ввозу в Беларусь. — 2014. — Режим доступа: <http://spring96.org/ru/news/68261>. — Загл. с экрана.
5. *Лисак Д.* Тиждень заборонених книг / Д. Лисак, М. Дмитрієва. — 2008. — Режим доступа: http://dt.ua/SOCIETY/tizhden_zaboroneni_knig-54991.html. — Назва з екрана.
6. *Названо* книгу, яка найбільше надихає // Кореспондент. — 2009. — Режим доступа: <http://ua.korrespondent.net/showbiz/808379>. — Назва з екрана.
7. *В Египті*, КНДР та Сирії найсильніша цензура в світі // Нова година. — 2012. — 2 травня.
8. *Прасолов В.* Ещё раз о непатриотической математике — по поводу учебника Гейдмана и др. / В. Прасолов. — 2014. — Режим доступа: <http://vvprasolov.livejournal.com/264132.html>. — Загл. с экрана.
9. *Російський* список заборонених книг: Держнаркконтроль проти пропаганди наркотиків у книгах Бодлера, Берроуза і Хакслі. — 2012. — Режим доступа: <http://vsiknygy.net.ua/news/zakordonn-novyyny/18517/>. — Назва з екрана.
10. *Ряполова М.* Книги под замком / Мария Ряполова // Сегодня. — 2014. — 23 апр.
11. *Складено* рейтинг книг, які найчастіше піддаються цензурі // Кореспондент. — 2009. — Режим доступа: <http://ua.korrespondent.net/showbiz/808564>. — Назва з екрана.
12. *У Росії* забороняють книжки Велша, Перес-Реверте та Берроуза. — 2012. — Режим доступа: // <http://vsiknygy.net.ua/news/4651/>. — Назва з екрана.
13. *Чеботарёв А.* 11 ноября — Последний день "Mein Kampf" в Украине / А. Чеботарёв. — 2009. — Режим доступа: www.trust.ua/news/18373.html. — Загл. с экрана.

В статтє дан обзор современного состояния цензуры произведений печати в ряде стран мира. Автором рассмотрены списки запрещённых, а также популярных за последние годы книг.

The article considers the modern state censorship of printed issues in some countries of the world. Lists of books prohibited in recent years, as well as the most popular books were highlighted by the author.

Надійшла до редакції 28 квітня 2014 року